

Thorbecke en België

JAN H. DRENTJE

Tweehonderd jaar geleden, in 1798, werd Johan Rudolf Thorbecke geboren. Thorbecke was een overtuigd voorstander van de vereniging van België en Nederland in het Verenigd Koninkrijk van 1814 en beschouwde de Belgische opstand en afscheiding van 1830 als een nationale ramp die hem ertoe noodzaakte de positie van Nederland in de Europese statengemeenschap opnieuw door te denken. Die intellectuele analyse van de problematische geschiedenis van de Republiek der zeven Verenigde Nederlanden op het einde van de achttiende eeuw en de in de revoluties van 1789 en 1830 werkzame liberale krachten¹ resulteerde uiteindelijk in voorstellen tot constitutionele hervorming. In 1848 kreeg Thorbecke met de Europese revolutiewind in de rug de kans zijn ideeën over de grondwet te realiseren. Thorbecke leverde vervolgens tijdens een drietal ministeriële ambtstermijnen (1849-1853; 1862-1866; 1871-1872) een belangrijke bijdrage aan de modernisering van de Nederlandse samenleving. Bij de huidige herdenking in Nederland ligt het accent op het thema van hondervijftig jaar grondwet, waarbij vooral ingegaan wordt op de betekenis van de grondrechten in een multimediaal tijdperk en de gevolgen van de verdere Europese integratie voor de positie van de constitutie.² De figuur van Thorbecke zelf staat op de achtergrond. Vergeten wordt, dat Thorbeckes constitutionele hervorming al nadrukkelijk in een analyse van de Europese ontwikkelingen was ingebed.

De revolutionaire gebeurtenissen van augustus 1830 in Brussel beleefde Thorbecke niet als een buitenstaander: hij was er getuige van sinds zijn benoeming in 1825 aan de Gentse universiteit, die door Willem I was gesticht. Thorbecke reageerde met een drietal geschriften³ die via de secretaris van het Kabinet des Konings, Groen

1. Pregnant verwoord in het essay: J.R. THORBECKE, Over het hedendaagsch staatsburgerschap van 1844, in: *Historische schetsen*, 's-Gravenhage, 1872, pp. 84-96.

2. Binnenlandse Zaken organiseerde samen met de Stichting De Balie voor Cultuur en Politiek uit Amsterdam een reeks symposia in de diverse provincies. Het programma kende nauwelijks een historische component.

3. J.R. THORBECKE, *Een woord in het belang van Europa; bij het voorstel der scheiding tusschen België en Holland*, Leiden, 1830. Deze brochure werd nog in Gent geschreven; *Over de erkenenis*

van Prinsterer snel bij Willem I terecht kwamen. In een memorie richtte hij zich bovendien rechtstreeks tot de soeverein⁴ en publiceerde hij een aantal artikelen in het van regeringswege opgerichte *Journal de la Haye*, waarin de Nederlandse aanspraken op België werden verdedigd. Thorbecke gaf in deze geschriften blijk van een zodanig scherp inzicht in de Belgische verhoudingen en gevoeligheden rond de thema's taal, school en godsdienst, dat de Gentse historicus Paul Fredericq nog in 1906 verzuchtte: "*Que n'était-il ministre en 1829!*"⁵ Thorbecke had immers een voor een Nederlander ongewoon begrip voor het klerikale verzet tegen de naar zijn mening te grote inhoudelijke bemoeienis van de regering met het onderwijs.⁶ In zijn ogen joeg de regering de liberalen en katholieken nodeloos in elkaars armen. In zijn geschriften en artikelen naar aanleiding van de Belgische opstand verwoordde hij zijn opvattingen over de internationale betrekkingen die de quintessens van zijn Gentse colleges hadden gevormd. Thorbecke was in 1825 in Gent als buitengewoon hoogleraar in de *historia politica Europae*, de statistiek en de staathuishoudkunde aangesteld. In die vakken had de als klassiek filoloog opgeleide doctor bij de vermaarde Göttingse hoogleraar A.H.L. Heeren gestudeerd.⁷ Net als Heeren zag Thorbecke het Europese statensysteem als een organisch geheel, waarin elk van de afzonderlijke staten door een eigen innerlijk beginsel werd gevormd en een eigen rol in de *universitas* van staten speelde. Die eenheid in verscheidenheid werd door de revolutionaire universalistische Franse buitenlandse politiek sinds 1789 bedreigd. Op het Congres van Wenen was de structuur van het statensysteem hersteld en op sommige punten opnieuw verankerd. De vereniging van België met Nederland was volgens Thorbecke een van de noodzakelijke vernieuwingen. België alleen had de Franse agressie immers niet kunnen tegenhouden en met de verovering van Nederland had de Franse heerschappij over de Noord-Atlantische kust tot het einde van de vrijhandel en daardoor bijna tot de ondergang van Engeland geleid. Nederland was volgens Thorbecke daarom 'de hoeksteen' in het geopolitieke systeem van het Europa van vrije staten.⁸

der onafhankelijkheid van België, Leiden, 1831; *Over de verandering van het algemeen statensstelsel van Europa sedert de Fransche omwenteling, eerste afdeling 1789-1831*, Leiden, 1831.

4. G.J. HOOYKAAS, *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, dl. 1, 's-Gravenhage, 1975, p. 233.

5. Fredericq's schets van het leven van Thorbecke tot 1830 is nog steeds het lezen waard: PAUL FREDERICQ, *Thorbecke voor 1830*, 's-Gravenhage, 1906, p. 83.

6. J.R. THORBECKE, *Over het bestuur van het onderwijs in betrekking tot eene aanstaande wetgeving*, Zutphen, 1829.

7. Over de relatie Thorbecke - Heeren bereidt de schrijver momenteel een artikel voor. Voor Heerens opvattingen over het Europese statensysteem: A.H.L. HEEREN, *Handbuch der Geschichte des Europäischen Staatensystems und seine Colonien*, Göttingen, 1811.

8. J.R. THORBECKE, *Een woord [...]*, p. 2.

Die functie van hoeksteen kon Nederland zonder België niet waarmaken. De Republiek was in de achttiende eeuw politiek en economisch in verval geraakt. De betekenis van Holland als stapelmarkt was door de 'voorbijvaart' afgenomen en de binnenlandse bedrijvigheid in andere staten was toegenomen. Bovendien vereiste de geostrategische positie van de Republiek zowel het op de been houden van een landleger als van een zeemacht. Voor die dubbelrol waren de middelen van de Republiek te beperkt. Aan het einde van de achttiende eeuw was de Republiek een speelbal van de grote mogenheden geworden, wat uiteindelijk met de komst van de Fransen tot het verlies van haar onafhankelijkheid had geleid. Om de staat een ruimere basis te geven moest daarom het gewicht van de zogenaamde landprovincies groter worden, de staat moest minder 'als een eiland op het water dobberen'.⁹ De vereniging met België versterkte de staat als landmacht en gaf de binnenlandse economie meer draagkracht. Thorbecke zag in de vereniging met België dan ook de oplossing voor het verval in de achttiende eeuw.

J.C. Boogman heeft dit accent op de landprovincies als een continentale oriëntatie in de buitenlandse politiek, dat eerder al in de Oost-Nederlandse Patriottenbeweging tot uiting was gekomen, omschreven.¹⁰ Zijn visie stond haaks op de Hollandse maritieme oriëntatie, waarin de landprovincies en dus ook de vereniging met België eerder als ballast werden gezien. In de ogen van Thorbecke getuigde deze visie vooral van Amsterdamse kortzichtigheid.¹¹

In dit verband zijn Thorbeckes biografie en politieke visie sterk op elkaar betrokken. In 1798 geboren in de IJsselstad Zwolle had zijn familie aan den lijve ondervonden wat het betekende, dat de functie van Amsterdam als overslagplaats voor het Duitse achterland sterk afnam. De Thorbeckes waren oorspronkelijk uit de omgeving van Osnabrück afkomstig en hadden in de zeventiende eeuw in Zwolle een handelskantoor voor de doorvoer van stukgoed van Amsterdam naar Westfalen, geopend. De komst van de Fransen betekende een verdere terugloop van de handel, die ertoe leidde dat zijn vader zich in 1803 uit de handelsfirma, die door hem en zijn broer gedreven werd, moest terugtrekken. In 1820 ging het familiebedrijf tenslotte failliet.

De nadruk op de intensieve intellectuele opvoeding die door zijn vader van jongs af aan persoonlijk was ter hand genomen en vervolgens de wetenschappelijke loopbaan die eveneens door zijn vader voortdurend gestimuleerd werd, moeten in relatie tot het familiedrama worden gezien. Thorbeckes wetenschappelijke car-

9. J.R. THORBECKE, *Een woord [...]*, p. 19, 20.

10. J.C. BOOGMAN, 'Achtergronden, tendenties en tradities', in: N.C.F. VAN SAS, *De kracht van Nederland*, Haarlem, 1991, pp. 24-25.

11. 'Amsterdam' stond in de ogen van Thorbecke voor hooghartigheid en behoudzucht die op de roem en welvaart van het verleden waren gebaseerd: G.J. HOOYKAAS, Thorbecke und seine Biographie, in: *Jahrbuch Zentrum für Niederlande-Studien* 7/8, Münster, 1996/97, p. 52.

rière moest een kering in het lot van de familie brengen. Zijn aanstelling in Gent kwam voor de familie bijzonder gelegen. De afscheiding van België had voor Thorbecke daarom ook een psychologische betekenis die kan verklaren waarom hij zich zo somber over de toekomst van een Noord-Nederlandse rompstaat uitte. Zonder België zou Nederland niet veel meer dan een eenvoudig handels-
establisement als Hamburg of Bremen zijn: *“Hollands staatkunde zal ten eenen male behoeftig, magteloos en lijdelijk, en tot de bekrompenste berekeningen van eigen belang en behoud bepaald worden ... zoo zal met de scheiding van België, Nederland's onafhankelijkheid ook in Holland ten val neigen.”*¹² Lijdelijkheid, afhankelijkheid en behoeftigheid waren voor Thorbecke de verschrikkingen van zijn jeugd.

De grote mogendheden keurden de afscheiding op de conferentie in Londen echter goed. Daarmee handelden zij in de ogen van Thorbecke in strijd met het belang van de Europese statengemeenschap als geheel. Afgescheiden van Nederland zou België onherroepelijk tot de Franse invloedssfeer gaan behoren en daardoor verfransen: *“Al gaat de Belgische Staat niet dadelijk over in den franschen, de Belgische Nationaliteit niet geschraagd door de Hollandsche, zal zich aldra in de fransche verliezen.”*¹³ Als hoogleraar had hij zijn colleges zowel in het Latijn als in het Nederlands gegeven. De verbintenis met Nederland moest het Nederlandse element geleidelijk versterken. Thorbecke kende aan België geen eigen nationaal beginsel toe. Een onafhankelijke Belgische staat had in de geschiedenis immers niet bestaan. België was vanouds de ‘voormuur’ van de Republiek tegenover Frankrijk geweest.

Overigens hadden naar zijn mening de Belgen zelf niets bij een afscheiding te winnen. In 1829 had hij op basis van statistisch materiaal aangetoond, dat het zuiden van de verbintenis met het noorden profiteerde.¹⁴ Dat was naar Thorbeckes overtuiging ook de mening van de middenklasse in België. Naar aanleiding van een kort bezoek aan Gent in oktober 1831 om zijn achtergebleven bezittingen op te halen noteerde hij: *“Van de middel- en goeude klasse wenscht tweederde met al hun denken en trachten de vorige orde van zaken terug.”*¹⁵

Tot 1834 bleef hij de Belgische kwestie op de voet volgen. In 1834 bekende hij aan de Leidse hoogleraar C.J. van Assen zijn belangstelling voor de loop ‘dezer haspelachtig zaak’ te hebben verloren.¹⁶ In 1836 keerde hij zich zelfs tegen de

12. J.R. THORBECKE, *Een woord [...]*, p. 40.

13. J.R. THORBECKE, *Een woord [...]*, p. 37.

14. J.R. THORBECKE, Bijdrage tot eene vergelijking tusschen de noordelijke en de zuidelijke provincies van Nederland, in: J. BRANDT-VAN DER VEEN, *Het Thorbecke-archief*, dl. 3, Utrecht, 1967, pp. 519-529.

15. P. FREDERICQ, *Thorbecke voor 1830*, p. 111.

16. G.J. HOYKAAS, *De briefwisseling [...]*, dl. 2, 's-Gravenhage, 1979, p. 37.

financieel volstrekt onverantwoorde volhardingspolitiek van Willem I die 'het toekomstig vermogen van de natie aan de beurs' bracht.¹⁷

Door het definitieve karakter van de afscheiding werd Thorbecke gedwongen zich opnieuw op een mogelijkheid voor het behoud van de Noord-Nederlandse onafhankelijkheid te bezinnen. Bovendien was in 1830 het revolutionaire beginsel tot zijn verrassing opnieuw een historische kracht gebleken. Dat laatste vroeg in zijn ogen om een hernieuwde oriëntatie betreffende de verhouding tussen burger en overheid. De Belgische afscheiding actualiseerde de achttiende eeuwse problematiek van stagnatie en verval en de voortzetting van de revolutie deed Thorbecke zoeken naar 'het beginsel' van de Europese politieke ontwikkelingen.¹⁸ Vanaf 1830 concentreerde Thorbecke zich op de nationale zaak. Dit leidde ertoe, dat hij het in de jaren veertig als zijn persoonlijke taak ging zien om door middel van een constitutionele hervorming aan de nationale malaise een einde te maken: "*Men vat, dat iemand, de genie om zijn land te regeren in zich voelende, de hand naar de teugels uitstrekt.*"¹⁹ Daarmee herhaalde Thorbecke op nationaal niveau wat zijn bijzondere taak voor zijn familie was geweest: zijn intellectuele kracht gebruiken om een toekomstig bestaan te verzekeren. De Belgische afscheiding van 1830 bracht de in Gent met zijn werk tevreden hoogleraar Thorbecke zo op het pad van de politieke hervorming.

In de jaren veertig toonde Thorbecke zich somber over de toekomstmogelijkheden van de Nederlandse staat zonder België. In 1842 noemde hij de scheiding nog altijd een grote ramp.²⁰ In 1846 was hij van mening dat Nederland zonder België 'het beginsel van leven, van vooruitgang dat de Belgen dreef en drijft' miste.²¹ In 1847 noteerde de Franse historicus Michelet, die Thorbecke tijdens zijn rondreis door Nederland ontmoette, dat de Leidse hoogleraar opnieuw aansluiting bij België wenste 'qui, dit-il, a plus de vie morale'.²² Paradoxaal genoeg leek de Belgische staat nu levensvatbaarder dan de Nederlandse staat. Bedacht moet worden, dat Thorbeckes hervormingsvoorstellen schipbreuk hadden geleden en dat de politieke situatie in die jaren uitzichtloos leek. Gelukkig voor Thorbecke en Neder-

17. G.J. HOOYKAAS, *De briefwisseling [...]*, dl. 2, 's-Gravenhage, 1979, p. 471.

18. Deze doordenking van de Europese ontwikkeling vond uiteindelijk zijn neerslag in het opstel *Over het hedendaagsch staatsburgerschap* van 1844.

19. Naar aanleiding van Rutger Jan Schimmelpenninck, in: *Historische Schetsen*, 's-Gravenhage, 1872, p. 127.

20. ARA, Collectie Thorbecke, nr. 646.

21. ARA, Tafelrede tot de bondgenoten, nr. 465.

22. Geciteerd door W. van den Berg en G.J. Hooykaas, 'Zamen bengelen dat het klinkt', een polemiek uit 1837 over de aard van de Nederlandse cultuur, in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden*, 1986-1987, p. 51.

land kreeg hij in 1848 als gevolg van een nieuwe Europese revolutiegolf de mogelijkheid de staat te hervormen.

Thorbecke bleef na zijn vertrek uit Gent met een aantal oud-studenten in contact staan, onder meer met de diplomaat aan het Belgische hof, E. Conway. Die contacten benutte hij in de kortstondige crisis van 1851, toen hij als minister met de staatsgreep van Lodewijk Napoleon werd geconfronteerd. Even leek Thorbecke de spil te worden van een anti-Franse coalitie bestaande uit Nederland, Pruisen, België en Engeland.²³ Ook toen bleek zijn vrees voor inlijving van België door Frankrijk ongegrond. De staat die in zijn ogen geen bestaansgrond had, bleef opnieuw bestaan. Nederland en België waren kleine neutrale mogendheden geworden die in de Europese statengemeenschap tot taak hadden 'zetels te wezen van de vrede en vrijheid, bestemd om de verscheidenheid van zelfstandige, maatschappelijke en politieke ontwikkeling in de wereld te bevorderen'.²⁴ Hoewel Thorbecke zeker op inhoudelijke gronden aan die verscheidenheid hechtte, heeft hij van de nood van een Nederlandse staat zonder België een deugd moeten maken.

DRS. JAN H. DRENTJE
BLOEMENDALSTRAAT 5, NL-8011 PJ ZWOLLE

23. E. CANTILLON, Thorbecke en Europa, in: *De Gids*, jg. 108, nr. 44/45, p. 27.

24. G.J. VAN DER HOEVEN (ed.), *De onuitgegeven parlementaire redevoeringen*, dl. 3, Groningen, 1903, p. 410.